

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 1 2014 | ÅRGÅNG 18

Bokförlaget THALES

Sofia Jeppsson

I FEMINISTISKA SAMMANHANG uppstår ibland diskussioner om val som kvinnor gör: kan valen sägas uttrycka kvinnans egen vilja, eller har de orsakats av samhällets sexistiska normer? Detta kan röra stort såväl som smått: en kvinna som tar ut det mesta av föräldraledigheten i förhållandet och själv hävdar att hon fritt valde detta på grund av att hon vill vara så mycket som möjligt med barnen – var det verkligen något hon själv ville? Var det inte bara något hon gjorde på grund av de sexistiska normerna? En kvinna som rakar benen – hennes egen vilja eller de sexistiska normerna? En kvinna som säger sig bära hijab av fri vilja – talar hon sanning, eller följer hon bara de muslimska sexistiska normerna? I allt detta antas det finnas en *motsättning* mellan att göra något på grund av dessa normer och att göra något av egen vilja. Liberala debattörer menar att det är respektlöst att anta att människor gör som de gör på grund av normer och strukturer snarare än på grund av sina egna fria val, men samma debattörer anklagas också för att vara naiva. I den här artikeln ska jag presentera några olika tolkningar man kan göra av påståenden där sexistiska normer och kvinnors egna val ställs emot varandra, och diskutera i vilken mån dessa olika tolkningar träffas av den liberala respektlöshets-kritiken.

Först ska jag dock säga något om ordet »norm». En moralfilosof som jag själv har förstås lite svårt för det sätt som ordet »norm» ofta används på i feministiska eller över huvud taget samhällskritiska diskussioner – som synonymt med »dålig/förtryckande norm». I filosofiskt språkbruk är ju även en sådan utsaga som »alla människor bör behandlas med respekt» exempel på en norm, om än en bra sådan. Att använda ordet »norm» på det sätt som ofta görs i feministiska kretsar kan lätt ge intryck av att det vore möjligt och till och med önskvärt att helt göra sig av med normer och istället basera sina ställningstaganden på ... ja ... vadå? Rena fakta? Men alla som tror att det finns någon sanning i Humes lag måste ju för-

neka den möjligheten. Dock kommer jag, för diskussionens skull, i den här artikeln att använda ordet »Normen» (med stor bokstav) som samlingsnamn för just de sexistiska normer som feminismen vill göra sig av med.

Med detta lilla sidospår ur vägen – låt oss se på olika tolkningar av påståendet »Det där gjorde hon inte för att hon själv ville det, hon gjorde det bara på grund av Normen». Låt oss också se i vilken mån detta uttalande verkligen är respektlöst mot kvinnor.

1. Att följa Normen av rädsla för straff

EN UPPENBAR KÄLLA till motsättningar mellan Normens krav och min egen vilja är förstås när jag väljer att följa Normen enbart för att jag inte vill straffas. Anta till exempel att Edna egentligen inte vill ha ett så stort avbrott i sin karriär som det skulle innebära att ta ut lejonparten av föräldraledigheten, men att dela föräldraledigheten lika med barnets far skulle innebära ett stort ekonomiskt avbräck, eller kanske sociala straff som hon inte orkar med. Kanske skulle andra människor skvallra om att Edna inte verkar vara en särskilt engagerad mamma, så bråttom tillbaka till jobbet som hon har. Kanske känner hon att hon helt enkelt inte orkar med detta, och så väljer hon att ta ut lejonparten av föräldraledigheten själv. I detta fall så gör hon förstås det hon helst vill göra utav de två alternativ som står till buds för henne: antingen att dela lika med barnets far och straffas för det, eller att ta ut större delen av ledigheten själv och slippa straff. Vad Edna helst av allt skulle önska sig är dock ett tredje alternativ: att dela lika med barnets far och slippa straffas för det. Normen ser till att hon inte har detta tredje alternativ. På det sättet så hindrar Normen henne från att välja det hon helst vill. I detta fall verkar det dock oproblematiskt och inte det minsta respektlöst att konstatera, när Edna just beskrivit sin situation i ovan nämnda ordalag, att Normen hindrar henne från att göra det hon verkligen vill. Att göra generella uttalanden om att *många* kvinnor *ofta* befinner sig i den här typen av situation och medvetet följer Normen för att undvika straff är möjligtvis empiriskt felaktigt, men kan knappast vara respektlöst.

Situationen blir knepigare när vi diskuterar kvinnor som explicit hävdar att de tar ut största delen av föräldraledigheten på grund av att de vill vara med sina barn, rakar benen för att de själva tycker det är snyggast så, och i största allmänhet uppfyller sin könsroll på grund av att de helt enkelt vill det. Om vi inte har någon anledning att tro att de medvetet ljuger för oss, kan man då fortfarande påstå att de gör det de gör på grund av Normen?

2. Att följa Normen fast den skär sig mot ens mest grundläggande värderingar

INNAN VI SVARAR på denna fråga behöver vi dock gå en liten omväg över kvinnor vars fria vilja inskränks på ett sätt som först beskrevs av Harry Frankfurt (1971) och Gary Watson (1975). Det finns feminister som vill bli smalare, men samtidigt inte *värdesätter* att bli smalare; vi kan också säga att de inte vill vilja bli smalare. Mitt intryck är att detta till och med är väldigt vanligt. Susann tänker att det smala skönhetsidealet är förtryckande eftersom det får kvinnor att lägga energi på en ständig (och för det mesta helt hopplös) kamp mot sina egna kroppar istället för på viktigare saker. Hon anser att strävan efter att bli smalare är destruktiv och orsakar lidande; hon tror att hon har allt att vinna på att vara nöjd med sig själv som hon är. Den insikten samexisterar dock med ett starkt *begär* efter en smalare kropp, ett begär som kanske är så starkt att det också får henne att välja bort vissa livsmedel etc. När Susann exempelvis väljer bort en pastarätt hon egentligen är sugen på eftersom den innehåller mycket kolhydrater, samtidigt som hon önskar att hon inte vore så påverkad av vad hon anser vara idiotiska och förtryckande skönhetsideal, så är det också helt rimligt att säga att hon gör det hon gör på grund av Normen snarare än på grund av att hon verkligen vill det. På ett ytligt plan så väljer hon bort pastarätten för att hon *inte vill* äta mycket kolhydrater och *vill* gå ner i vikt; på ett djupare plan så gör hon något som hon egentligen inte vill, eftersom hon vill kunna ignorera all smalhets- och bantningshets i samhället. Precis som i fallet med Edna anser Susann själv att hon gör det hon gör på grund av Normen snarare än för att hon verk-

ligen, innerst inne vill det; att hävda detta kan alltså knappast vara respektlöst. Och återigen kan det vara empiriskt felaktigt att hävda att många kvinnor ofta har samma typ av problem som Susann, men det är knappast respektlöst.

Men den här nyss beskrivna dissonansen mellan ens ytliga och ens djupare vilja och värderingar kan rimligtvis finnas hos många kvinnor som är mindre självmedvetna än Susann. Anta att Bea också avstår från pasta, bröd och potatis i syfte att gå ner i vikt, men hävdar att hon gör detta för att hon vill det. Samtidigt så slås Bea då och då av hur jobbigt det är att hålla koll på maten på det här sättet och att gå runt och vara missnöjd med sin vikt. Hon tänker ibland tanken att det är orättvist att män i högre grad än kvinnor kan »komma undan med» att vara lite småtjocka, och hon önskar ibland att hon skulle »slippa» räkna kolhydrater någon gång. Hon anser också att alla människor är lika mycket värda oavsett hur de ser ut, och att utseendet egentligen inte bör vara viktigt. Skillnaden mellan Bea och Susann är att Bea inte tänker vissa tankar fullt ut. Eftersom det anses självklart i samhället i stort, liksom i Beas umgänge, att kvinnor som inte är väldigt smala av naturen bör »tänka på vad de äter» så har Bea inte dragit slutsatsen från sina egna värderingar att ett bantningsstopp kanske vore betydligt bättre för henne och något hon borde överväga. Bea talar på sätt och vis sanning när hon svarar, på en direkt fråga, att hon bantar för att hon själv vill det: ingen tvingar henne, och inget oemotståndligt begär drar iväg med henne. Men det är samtidigt korrekt att säga att Bea inte riktigt har *valt* att göra det hon gör. Vi försöker välja de handlingar som vi har åtminstone tillräckliga skäl att utföra enligt våra egna idéer om skäl (något jag argumenterat för i Jeppsson 2012 ss. 58–67). I många fall är det förstås inget problem att vi bara gör något utan att först väga alternativ fram och tillbaka; i många situationer är det uppenbart att vi har åtminstone tillräckliga skäl att göra *A*, och att vi då inte först funderar över *B* eller *C* är inget problem. Men när vi inte klarar av att riktigt se något som ett alternativ trots att våra egna värderingar pekar ditåt, som ett bantningsstopp i Beas fall, så är det val vi gör inte helt fritt. Både Susann och

Bea har påverkats av Normen att göra något som de innerst inne inte vill, även om endast Susann är fullt medveten om det.

Men är det respektlöst att anta att människor ofta inte ens överväger att göra det som de borde göra enligt sina egna värderingar? Om jag faktiskt träffar Bea så kan det vara respektlöst av mig att börja analysera henne och förklara för henne att hon innerst inne inte vill banta; det är överlag respektlöst att bete sig som om man känner andra människor bättre än de känner sig själva. Om inte Bea själv gör uttalanden inför mig som tydligt indikerar att bantandet skär sig mot hennes egna värderingar bör jag nog hålla inne med mina teorier. Men att mer generellt säga att många kvinnor ofta, i likhet med Bea, gör något som de inte riktigt *valt*, är inte nödvändigtvis respektlöst. Visst, om jag säger att kvinnor ofta misslyckas med att välja handling enligt sina egna värderingar så implicerar ju det att kvinnor inte alltid är så rationella som de kanske borde vara; men om jag samtidigt menar att detta inte är något unikt kvinnligt utan något allmänmänskligt så kan man fortfarande inte anklaga mig för respektlöshet mot kvinnor. Jag är säkert bättre än Bea på att se vilka alternativ som faktiskt finns i situationer som brukar lyftas och diskuteras av feminister, men handlar sannolikt lika ogenomtänkt i många andra situationer. Bea har ett problem, men det är ett typiskt mänskligt problem som vi borde kunna peka på utan att anklagas för respektlöshet.

Edna, Susann och Bea ska förstås inte ses som varandras motsatser. Det händer förmodligen ofta att kvinnor glider från att vara lika den ena till att vara lika den andra. För att ta ett exempel: en Edna kanske tycker att det är jobbigt att välja det minst dåliga av två dåliga alternativ, och intalar därför sig själv att det är en *själklarhet* att ta ut största delen av föräldraledigheten – hon övergår till att bli en Bea. Det alla har gemensamt är att de följer Normen snarare än att göra det de i någon mening helst skulle vilja, och att konstatera detta är inte att vara respektlös.

3. Att följa Normen när detta skär sig mot ens »egentliga» vilja
VI KAN OCKSÅ tänka oss en tolkning där »det hon själv ville» inte

identifieras med någonting i kvinnans aktuella mentala tillstånd, utan är det som hon *skulle* ha velat om inte sexistiska normer hade påverkat henne. Man kan kanske tänka sig att denna kontrafaktiska vilja på något sätt är det hon »egentligen» vill. Detta kanske framstår som en väldigt långsökt tolkning; »det hon själv ville» betyder väl ändå något *annat* än »det hon *skulle* ha velat om det inte vore för sexismen»? Ändå tycker jag att detta ibland verkar vara vad människor faktiskt är ute efter när de diskuterar vad människor gör på grund av Normen respektive vad de gör för att de själva vill det.

Det finns en del filosofer som åtminstone velat knyta en agents *skäl för handling* till någon hypotetisk vilja som agenten *skulle* ha haft om hen hade varit mer rationell än vad hen faktiskt är (t.ex. Smith 1994, ss. 151–181). Så jag föreslår, som en tredje möjlig tolkning av »Det där gjorde hon inte för att hon själv ville det, hon gjorde det bara på grund av Normen», att kvinnan *skulle* ha velat något annat om hon inte hade påverkats av Normen, utan hade varit mer rationell (i en inte endast instrumentell utan mer substantiell bemärkelse). Vi kan anta att människor föds med en potential att vara hyfsat rationella, en potential som kommer att utvecklas om den får chansen, men som förkvävs i ett förtryckande samhälle. Fast vad vill då rationella människor? Här finns förstås lite olika förslag som det ligger utanför den här artikelns område att gå in på, men låt oss säga att rationella människor vill vara lyckliga och utvecklas som personer, i alla fall i den mån dessa mål inte inkräktar på andra individers lycka och utvecklingsmöjligheter.

Anta nu att en stor del av Lenores tillvaro kretsar kring möjligheten att få en pojkvän att så småningom bli sambo/gifta sig med, och att hon i syfte att skaffa denna livskamrat dels lägger väldigt mycket tid och energi på sitt utseende, dels på olika sätt anpassar sitt beteende efter vad hon tror att män i allmänhet finner mest attraktivt hos en kvinna. Att aldrig kunna slappna av och kunna vara sig själv gör att Lenore ofta känner sig ångestfylld och olycklig, och hennes pojkväs-projekt tar mycket energi som hon annars hade kunnat använda till annat. Anta att Lenore verkligen värdesätter »hitta en man att leva med» högre än hon värdesätter »vara lyck-

lig och fri från ångest» eller »ha energi över till annat» – hon har tänkt över alla alternativ, hennes värderingar är helt koherenta, och de säger att hon bör satsa allt på att hitta en man, kosta vad det kosta vill. Vi kan kanske ändå säga i detta läge att Lenore prioriterar som hon gör på grund av Normen snarare än för att hon egentligen vill det: om det inte vore för Normen, så skulle hon ha ägnat tid och energi åt sådant som hon mår bra av och slutat lägga band på sig själv så som hon nu gör. Kort sagt: på grund av Normen, så *förstår inte Lenore sitt eget bästa*.

Förhoppningsvis har inte förtryckande samhällssystem i praktiken den effekten att de skapar särskilt många Lenoror. En Bea kan man argumentera med, men eftersom vi har stipulerat att Lenore följer sina helt koherenta värderingar är det svårt att se hur ett argument över huvud taget skulle kunna komma till stånd. Jag misstänker dock att Beor är betydligt vanligare än Lenoror; jag tror sällan människor som betar sig självdestruktivt (vilket vi ju måste säga att Lenore gör) har fullständigt koherenta värderingar till grund för sitt beteende. Jag tror alltså att vi, om vi påstår att en stor andel av alla kvinnor är analoga med Lenore, gör ett empiriskt osannolikt påstående. *Detta* påstående verkar dessutom vara respektlöst mot kvinnor: om vi tänker oss att människor generellt och även jag själv *vet* vårt eget bästa är det problematiskt att säga att sexismen i samhället ser till så att kvinnor generellt inte gör det.

4. Att alls påverkas av sin omgivning

EN SISTA MÖJLIG tolkning, som i vissa diskussioner är den mest närliggande, är att en kvinna gör det hon själv vill när hennes vilja uppstått inom henne mer eller mindre spontant, utan påverkan från omgivningen, och att detta totala oberoende dessutom är ett ideal att eftersträva. Man kan se i diskussioner ibland hur någon framhåller det faktum att hon jobbar i ett mansdominerat yrke som bevis på att hon inte har påverkats av Normen i sitt yrkesval, eller framhåller sina stora tatueringar som bevis på att hon inte har påverkats av Normen ifråga om vad som är vackert. Jag tror att detta ibland är den rimligaste tolkningen av uttalanden som vissa femi-

nister gör i diskussioner. Samtidigt är det etiskt orimligt att hålla upp totalt oberoende som ett ideal, och betrakta själva det faktum att jag påverkats av faktorer utanför mig själv som ett problem.

För det första är det helt enkelt inte psykologiskt rimligt att tro att en vilja kan uppstå helt spontant utan yttre påverkan. Att en person går emot Normen i något sammanhang betyder inte att hen är opåverkad av omgivningen över huvud taget. För att ta ett exempel: en kvinna som medvetet skapat sig ett utseende som avviker från Normens skönhetsideal uppfyller i regel skönhetsidealet inom någon subkultur istället. Det finns en hel del olika filosofiska teorier om vad det innebär att välja fritt eller att välja att göra något av fri vilja – det samtliga har gemensamt är att de tillåter att fria val är påverkade av omgivningen. Men om alla våra val påverkas av omgivningen på ett eller annat sätt, så inställer sig frågan varför det skulle vara värre att göra val som påverkats av Normen än att göra val som påverkats av någonting annat utanför en själv. Vi kan förstås hitta tänkbara svar här: för att Normen straffar mig när jag gör »fel», för att Normen skär sig mot mina mer grundläggande värderingar, eller för att Normen gör mig olycklig till exempel – men då är vi tillbaka vid någon av de tidigare tolkningarna.

Om man tror att Norm-brytande val är fullständigt fria, självständiga och opåverkade samtidigt som Norm-följande val inte är några riktiga val alls, och om man anser sig själv göra Norm-brytande val samtidigt som man tänker att kvinnor i allmänhet gör Norm-följande »val», då träffar den liberala anklagelsen om respektlöshet med full kraft. Vad kan vara mer respektlöst mot kvinnor i allmänhet än att tänka att jag själv har en extremt radikal form av fri vilja som de flesta saknar?

Slutsatser

JAG DRAR, INTE helt oväntat, slutsatsen att mycket feministisk debatt kring i vilken mån kvinnor »väljer själva» respektive bara »följer Normen» skulle vinna på om deltagarna uttryckte sig mer preciserat. Vad menar man egentligen när man gör sådana här påståenden? Att kvinnor i många lägen följer Normen för att slippa

straff snarare än för att de trivs med det? Att kvinnor i många lägen följer Normen för att de inte klarar av att stå emot ytliga, Norm-installerade begär till förmån för sina begär av andra ordningen eller sina djupare värderingar? Att kvinnor i många lägen följer Normen för att de inte riktigt uppfattar att det finns något alternativ till Norm-följandet? Gör man en precisering, så kan man sedan på allvar diskutera, dels hur hållbart uttalandet är, dels om det implicerar någon respektlöshet eller inte. Och kommer man på sig själv med att vilja säga att kvinnor i många lägen följer Normen för att de inte alls förstår sitt eget bästa, eller för att de saknar den radikala form av fri vilja som man själv antar sig ha, så är det läge att beordra sig själv att *tänka om* och *tänka rätt*.

→

Sofia Jeppsson är fil. dr i praktisk filosofi och forskare vid Stockholms universitet.

Referenser

- FRANKFURT, HARRY (1971) »Freedom of the Will and the Concept of a Person», *Journal of Philosophy*, vol. 68, nr. 1, ss. 5–20.
- JEPPSSON, SOFIA (2012) *Practical Perspective Compatibilism*, Acta Universitatis Stockholmiensis.
- SMITH, MICHAEL (1994) *The Moral Problem*, Oxford: Blackwell.
- WATSON, GARY (1975) »Free Agency», *Journal of Philosophy*, vol. 72, nr. 8, ss. 205–220.